

samen[®]

Amsterdamsche Coöperatieve Woningvereniging 'Samenwerking' B.A.

Juni 2023

Coen van Emde Boas

[1904-1981] een competente rebel

(deel 1)

Leo Pauw

06

In de huizen van Samenwerking wonen sinds jaar en dag meer of minder bekende Nederlanders. In deze rubriek staan we stil bij enkele van die 'bekende Samenwerkers' uit het verleden. Om daarmee tegelijkertijd de geschiedenis van dit stukje Amsterdam te belichten. In dit nummer staat psychiater Coen van Emde Boas centraal, de eerste hoogleraar seksuologie van Nederland, die een korte periode (van 1932 tot 1936) met zijn gezin in de Moreelsestraat op nummer 6 (huis) kwam te wonen. In dit nummer van SAMEN deel 1. Het vervolg in het septembernummer.

Ik ben van 1953 en herinner mij dat ik op een zeker moment - het zal ergens in de jaren zestig zijn geweest - in het laatste van het nachtkastje van mijn ouders *Verstandig Ouderschap* zag liggen, het blad van de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (NVSH), voorloper van *Sextant*. En een paar condooms (naar ik later begreep). Met dank aan de NVSH (de pil was nog niet overal doorgedrongen) bleef ons gezin beperkt tot drie kinderen. Het waren ook de dagen dat het COC zich begon te roeren. Andere tijden braken aan. Coen van Emde Boas speelde een belangrijke rol in de seksuele revolutie die zich aan het voltrekken was.

Een 'markante persoonlijkheid', maar 'geen gemakkelijke man', aldus Herman Musaph, vriend en opvolger van Van Emde Boas als medisch leider van het Dr. Aletta Jacobs Huis. Schrijver Sal Santen noemde hem 'de nobelste en scherpzinnigste mens' die ooit op zijn leven een beslissende invloed had uitgeoefend. Zijn 'appetijt voor vrouwelijk schoon' moet groot geweest zijn, aldus Ileen Montijn - historica, wonend binnen Samenwerking - in een column in het

NRC twintig jaar geleden. Christien Brinkgreve - emeritus hoogleraar sociologie, eveneens wonend binnen Samenwerking - zei ooit in een interview dat hij haar 'de schellen van de ogen had doen vallen' met zijn uitspraak dat 'een mens zo intelligent is als zijn emoties toelaten'. Coen van Emde Boas was kortom een bijzonder mens.

Coen van Emde Boas in 1970.
(Foto: Joost Evers / Anefo)

VAN ROTTERDAM NAAR AMSTERDAM

Coenraad Boas werd op 17 juni 1904 in Rotterdam geboren in een - redelijk traditioneel maar niet orthodox - Joods koopmansgezin van acht kinderen. Zijn vader had een zaak waar op afbetaling kleding, meubels en huisraad werden verkocht. Van de kinderen werd verwacht dat zij - zeker de jongens - ook in zaken zouden gaan. Coenraad, de op een na jongste, was eigenzinnig, had al op jonge leeftijd een brede belangstelling voor literatuur en cultuur, en koos een andere weg. Slim, kon goed leren, ging na de hbs geneeskunde studeren in Leiden. Zijn vader weigerde hem financieel te ondersteunen bij al zijn culturele nevenactiviteiten en het verzamelen van boeken, waar hij al vroeg mee begon. Hij schreef ook gedichten en zijn eerste dichtbundel *Stemmingen* (1926) werd thuis met spot ontvangen.

De relatie met zijn ouders was op zijn minst ambivalent en dat zou - aldus zijn zoon Walter - aanleiding zijn geweest om in 1932 zijn achternaam te wijzigen in Van Emde Boas, een samenvoeging van zijn eigen achternaam en die van zijn eerste vrouw, Sophia ('Fieps') Eva van Emde, die hij in 1924 had leren kennen en met wie hij in 1930 was getrouwd. De naamswijziging was - naast de daardoor geforceerde breuk met zijn ouders - ook ingegeven door het willen voortzetten van de familienaam van zijn eerste echtgenote.

Zoon Walter: "In principe hadden zij de naam Boas van Emde in het hoofd en het voor het huwelijk gegraveerde tafelsilver was dan ook gemerkt met 'BvE'. Juridisch bleek echter de familienaam van de man achteraan te moeten staan, waardoor het Van Emde Boas werd."

o8

Al tijdens zijn studie maakte hij eigenzinnige keuzes. Hij raakte geboeid door de psychoanalyse, die in die jaren opkwam als methode van onderzoek bij psychiatrische patiënten. De Leidse psychiatrie stond destijds sterk onder invloed van professor Jelgersma, de eerste hoogleraar in Nederland die de enorme betekenis van de psychoanalyse van Freud beseftte. Boas (toen nog zonder Van Emde als toevoeging) was geïnteresseerd in de rol van seksualiteit in de psychopathologie en de raakvlakken met kunst en literatuur. Hij begon zich al vroeg te verdiepen in deze terreinen, door veel te lezen, door studiereizen, het volgen van colleges op andere universiteiten en door contacten met Duitse seksuologen in Berlijn. Vanaf 1927 deed hij zijn eerste leeraanlyse bij F.P. Muller in Leiden. Hij had zijn weg gevonden. Het schijnt dat toen hij in 1930 zijn artsexamen had afgelegd, een van de faculteitsleden hem vroeg wat zijn toekomstige loopbaan zou worden. 'Seksuoloog', antwoorde Boas. 'Maar dat vak bestaat niet', was het antwoord. Waarop hij zei: 'Dan moeten we het maken'. En dat deed hij.

Gedurende zijn studie in Leiden woonde hij nog bij zijn ouders in Rotterdam, waar hij een van de oprichters was van de Zionistische Jeugdvereniging *Degel Jehoedah* (De Vlag van Juda). In Rotterdam bestond in die jaren een bloeiend zionistisch leven. Coen nodigde ook een achternichtje van hem, Sophia ('Fieps') van Emde (1907-2001), uit om lid te worden. Zeventien was ze op dat moment. Ze kenden elkaar al langer en twee jaar later verloofden ze zich. Ze bleven vier jaar verloofd, tot Coen in 1930 zijn artsexamen aflegde en in zijn levensonderhoud kon voorzien. Toen hij direct daarna een aanstelling kreeg in het Provinciaal Psychiatrisch Ziekenhuis in Santpoort, trouwden ze met elkaar en vertrokken ze uit Rotterdam, om in Santpoort te gaan wonen. Daar bleven ze slechts anderhalf jaar. Na zijn artsexamen volgde Coen een specialisatie en in 1932 vestigde hij zich als zenuwarts in Amsterdam. In datzelfde jaar beviel Fieps van hun eerste zoon (Menno) én betrokken ze de woning in de Moreelsestraat. In 1935 werd een tweede zoon geboren: Carel (Carli).

Coen
van
Emde
Boas
in
1940.

09

Van Emde Boas begon in 1932 als waarnemend medisch hoofd bij het Dr. Aletta Jacobs Huis, het eerste consultatiebureau voor geslachtskunde, waar vrouwen (en mannen) terechtkonden voor advies over geboorteregeling, seksuele moeilijkheden en huwelijksproblemen. Hij zou er bijna vijftig jaar blijven werken. Daarnaast had hij een privépraktijk aan huis, waar hij als psychoanalyticus en seksuoloog patiënten ontving, én reisde hij door het hele land om voorlichting te geven over en te pleiten voor geboorteregeling en seksuele hygiëne. Die bijeenkomsten werden druk bezocht, maar riepen natuurlijk ook veel weerstand op. Vanuit de medische wereld - rond 1932 plaatste je je als arts met het geven van adviezen over geboorteregeling en seksuologische problemen buiten de officiële medische wereld. Maar ook vanuit maatschappelijke instituties: de tijd was nog niet rijp voor zaken als geboortebeperking in kerkelijk en politiek vooroorlogs Nederland.

FIEPS VAN EMDE

Hoewel Coen van Emde Boas in dit artikel centraal staat, verdient zijn eerste vrouw 'Fieps' van Emde evenzeer aandacht. Ze was zeer actief in het zionistisch werk, en onder andere eind jaren dertig betrokken bij de opvang van kinderen (zonder ouders) van Joodse vluchtelingen uit Duitsland. In de beginjaren van de oorlog deed ze een studie Individualpsychologie (van Alfred Adler). Nadat ze voor haar twee zoontjes een onderduikadres had geregeld, dook ze

uiteindelijk ook zelf onder, bij een vriendin op het vermaarde adres Keizersgracht 763, waar de verzetsgroep-Veterman huisde. Ze deed actief mee aan de illegale activiteiten als spionage, hulp aan onderduikers en vooral met het vervalsen van persoonsbewijzen, waarvan de groep er zo'n 2000 maakte. Bij een overval werd ze meegenomen door de Duitsers, maar na een paar weken in de gevangenis aan de Amstelveenseweg werd ze vrijgelaten; ze konden haar niets ten laste leggen. Ze dook onder op een ander adres bij een niet-Joodse vriendin (aan de Amstel), waar ze ook meedeed aan illegale activiteiten, en overleefde de oorlog mede dankzij een professioneel vervalst persoonsbewijs.

Fieps was ook betrokken bij de kwestie-Walter Oettinger, de Joodse vluchteling uit Hamburg, die in 1943 onderdook bij de latere filmmaker Louis van Gasteren, op de Beethovenstraat 146-3. Oettinger veroorzaakte, naar verluidt, grote problemen door zijn psychische gesteldheid en Van Gasteren bezocht Fieps (in haar hoedanigheid als psycholoog) en vroeg haar of zij vergif had, om de onderduiker om te brengen. Fieps weigerde het vergif te verstrekken en adviseerde om de onderduiker op te laten nemen. Van Gasteren vond dat te gevaarlijk, omdat hij verwachtte dat Oettinger of in de gevangenis of in Westerbork zou gaan praten en daarmee hem en het verzet dat voor zijn plek had gezorgd in problemen zou brengen. De afloop is bekend. Van Gasteren sloeg Oettinger de schedel in en dumpte het lijk in een kist in een sloot. Volgens Van Gasteren was dit een verzetsdaad, omdat Oettinger gedreigd zou hebben om hem te verraden. De rest van zijn leven heeft hij geprocedeerd tegen mensen die beweerden dat het een simpele roofmoord was die niets met verzet te maken had.

Na de oorlog werd Fieps actief voor verschillende Joodse organisaties. Ze was in 1947 een van de oprichters van de

Sophia ('Fieps') van Emde ergens in periode 1936-1940. (Foto: privécollectie Walter Van Emde Boas).

Vrouwengroep van de Nederlandse Zionistenbond, medeoprichter van WIZO-Nederland (Women's International Zionist Organization), van 1957 tot 1973 voorzitter van WIZO-Nederland en de eerste vrouwelijke voorzitter van de Nederlandse Zionisten Bond van 1974 tot 1976. Sophia Eva van Emde overleed op 25 mei 2001. Ze is door Henriëtte Boas geportretteerd in haar boek *Bewust-joodse Nederlandse vrouwen*.

DE OORLOG EN EEN TWEED E HUWELIJK

Terug naar Coen van Emde Boas in een huis van Samenwerking. Ook het verblijf op de Moreelsestraat was van korte duur. Na vier jaar, in 1936, verhuisde het gezin naar de Stadionweg op nummer 80. Fieps en Coen ontwikkelden zich in te verschillende richtingen, waardoor het huwelijk niet langer 'harmonisch was'. Tot eind 1940 bleven ze desondanks wel samenwonen. Pas in januari 1941 kwam de echtscheiding rond. Inmiddels had Coen al een relatie met een vluchteling uit Praag, de 23-jarige studente kunstgeschiedenis Magda Starkenstein (1917-2011), met wie hij in juli 1941 zou trouwen. Ze zouden samen eveneens twee zonen krijgen: Walter in 1942 en Peter in 1945.

Na de capitulatie in mei 1940 had Coen voorgesteld om naar Engeland te vluchten. Fieps wilde niet mee, Magda wel. Op 14 mei reden ze in een huurauto naar IJmuiden, waar ze echter net de laatste boot zagen wegvaren. Toch zou het hele gezin aan de Holocaust ontkomen, Fiep, Magda, Coen en hun vier zonen. Daarover lezen we in het tweede en laatste deel, dat in het volgende (september)nummer van SAMEN zal verschijnen.

Geraadpleegde bronnen

- Klijn, A. & Perry, J. (2020). De laatste synagoge: Coen en Magda van Emde Boas. In: J. Sprenger (Ed.), *Gezichten van Joods verzet: Veertig schetsen van Joden in verzet* (pp. 127-146). Nederlandse Kring voor Joodse Genealogie.
- www.joodserfgoedrotterdam.nl/sophia-eva-van-emde
- Montijn, I. (2002, 12 juni). Beboest eiland. *NRC Handelsblad*.
- Boas, H. (1992). *Bewust-joodse Nederlandse vrouwen*. Kampen: Uitg. J.H. Kok.
- Santen, S. (1981, 1 oktober). Coen. *Het Parool*.
- Van Emde Boas, W. (2002). *Coen van Emde Boas. Zenuwarts, seksuoloog en verzamelaar*. Amsterdam: Universiteitsbibliotheek.
- Musaph, H. (1981, 1 oktober). Van Emde Boas: een warmbloedig pionier. *Het Parool*.
- Bolwijn, M. (2017, 7 oktober). Waarom emoties voor Brinkgreve belangrijker werden dan de rede. *De Volkskrant*.